

שיעורו של מורנו הגאון רבי משה שפירא זצוק"ל מהות ניחוס אבלים

כשיש לאדם כאב, אישי מאד, כואב מאד, חזק מאד - באים אנשים ומנחמים אותו.

כל המושג "תנחומים" הוא תמוה. יש כאן משהו בלתי אפשרי. הכאב הוא כאב נורא, כאב אישי, זר יכול להשתתף רק בחלק החיצוני ביותר של הכאב. מה שייך בכלל לקבל תנחומים?

גם עצם המושג "תנחומים" לא מובן. מאד קשה להבין מה פירוש הדבר "תנחומים". הצער הוא צער ואפשר להצטער או לשכוח. להסיח דעת - חלילה, זה אסור. חובה להתנחם. מה פירוש המילה "להתנחם"?

נוסח התנחומים הוא כמו שכתוב בסידורים ונהוג בכלל ישראל: "המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים". מצרפים את הכאב האישי והפרטי לכאב הכללי של כלל ישראל, והדברים האלה צריכים להיות מנחמים. גם זה מאד לא מובן. אם יש בכלל דבר כזה שנקרא "תנחומים", במה זה מנחם? לאדם בעל נפש זה צריך להיות מצער יותר. "שאר אבלי ציון וירושלים" זה לא מוציא את אותו אָבֵל מהכלל, שהרי גם הוא ביניהם, אז מזכירים לו צרה נוספת ובזה מנחמים אותו? מה פשר הדבר? צריכים לנסות להבין.

בין יתר דיני האבלות - זה כמעט מפורש ברמב"ם ומשמע כך במשנה ובגמרא - ישנה חובה גמורה שהאבל חייב להתנחם, אז צריכים ללמוד היטב את הסוגיה ולדעת איך מתנחמים.

הניחוס לא נועד לצאת מהאבלות, אלא זה קיום דין מדיני האבלות, לשבת ולקבל תנחומים.

כיון שהתנחומים הם הצירוף של הכאב האישי לאבלות של כלל ישראל, אז צריך לתפוס את הניחוס עם כל ההיקף של האבל הכללי. צריך לצרף את שני הכאבים האלה יחד, הכאב האישי עם האבלות הישנה שהיא אבלות דרבים.

גם תפיסת הדברים צריכה להיות באותה צורה, קליטה של מה שמקיף ונתפס מלכתחילה ככאב כללי, עם תפיסת החלק האישי של הכאב, שהוא בשום פנים ואופן לא אבלות דרבים, אלא אבל יחיד, וזו לא אבלות ישנה אלא אבל טרי.

זאת חובה מדיני אבלות וזה מה שצריכים לעשות. זו סוגיה קשה. למעשה, הסוגיה של תנחומים זו הסוגיה הקשה ביותר בעולם. בזמן שבורא העולם ינחם - אז נתנחם, אבל להיות מתנחם במצב של היום שהוא כולו צרה ואבל, זאת הסוגיה הקשה ביותר וזה כמעט בלתי אפשרי, אבל זו חובתם של האבלים. ננסה להבין.

שורש הענין הוא כמובן באותה פרשה שבה נמצא השורש למוות וכל תולדותיו: בששת ימי בראשית בחטא אדם הראשון, אז נגזרה מיתה על כל החיים שבבריאה, ומאז כל מה שחי בבריאה חייב לעבור מוות. "החיים יודעים שימותו" (קהלת ט, ה). אז נגזרה גזירת מוות על כל החיים. עד כמה שידינו מגעת להבין - שורש הדברים הוא כאן.

בורא העולם נתן לאדם חיים שמעיקר טבעם הם היו "חיי עולם". אלה היו חיים בלי גזירת מיתה. התנאי לכך היה שהאדם לא יאכל מ"עץ הדעת טוב ורע", משום שכל תפיסה של "עץ הדעת טוב ורע" מחייבת מוות. "ביום אכלך ממנו מות תמות" (בראשית ב, יז), זה מה שבורא העולם אמר לאדם.

מבואר בכתוב שהאדם טעה ורצה לשים את עצמו בתוך מערכת תפיסה שלא ניתנה לו מלכתחילה. מערכת תפיסה שנקראת "עץ הדעת טוב ורע". מין דעת כזאת שנקראת "טוב ורע".

האדם רצה לשים את עצמו במערכת תפיסה כזאת של הכרה שברגע שהדבר יהיה נתפס, יחד עם זה מיד יתפס ביטולו של אותו דבר. ההכרה תהיה נתפסת בצירוף ביטול ההכרה.

הרי הוא יודע את האמת והיא נהירה וברורה לו לגמרי, אז הוא רצה לבטל כל אפשרות אחרת של תפיסה על ידי שהוא ישים את עצמו בתוך מערכת תפיסה כזאת שכאשר הדבר יתפס, הוא יתפס מלכתחילה כדבר בטל, כשטר ושוברו בצידו.

כך היתה דעתו.

אם הדבר היה נתפס מלכתחילה כדבר בטל, זה היה ביטול כל האפשרות של רע, משום שכל האפשרות של רע צומחת מהתפיסה המוטעית הזו שאדם הראשון נכנס אליה בזה שהוא אכל מ"עץ הדעת טוב ורע".

מה שקרה - זה ההיפך. הוא נכנס לתוך מערכת תפיסה שנתפסה לו כדבר אפשרי ולא זו בלבד אלא כדבר מסתבר. "יש בזה משהו". השטר נתפס, בלי שוברו בצידו. הוא נתפס כאפשרות שיש תפיסה כזאת.

בתפיסה הזאת - כאן מונח השורש לכל ענין הרע בעולם ולכל המוות בעולם על כל תולדותיו.

התפיסה הזאת אין לה קיום. זו תפיסה של שקר וטעות והיא חייבת להיות בטלה ומבוטלת מן העולם. ביטולה של התפיסה הזאת - הוא סוד המוות.

מאז ועד היום, ועד שיבולע המוות לנצח, בכל משך המציאות של העולם הזה, אין שום אפשרות להגיע לתפיסת אמת בלי שִׁתְקָדָם לה תפיסת שקר. אותה תפיסת "דעת טוב ורע" בצירוף ביטול של התפיסה הזאת, אז ניתן לתפוס תפיסה של אמת.

בתוך המערכת של העולם הזה אין שום מגע ישיר ואפשרות ישירה לתפוס אמת. לתפוס מלכתחילה אמת נקיה - זה דבר שהוא פשוט לא ייתכן.

דעת טעות חייבת להיות נתפסת כאפשרות, כדבר שיש בו משהו, והדבר הזה חייב להיות מבוטל ומבוער מן העולם. כשאדם תופס את התפיסה הזאת ומבטל אותה ביטול גמור - הוא מסוגל לתפוס אמת.

יותר נכון, זו עצמה תפיסת האמת.

מאז חטאו של אדם הראשון אין שום אפשרות של תפיסת אמת, בלי שהאמת הזאת תהיה מבטלת את כל מערכת השקר שכבר קיימת. לא שייך שהאדם יפקיע את עצמו מתוך מערכת השקר הזאת ויתפוס את האמת כאילו מהצד, בלא להזדקק מתחילה לכל מערכת השקר. מערכת השקר חלה על כל המציאות כולה ועל כל מערכת התפיסה כולה.

ביטול התפיסה הזאת - זה המוות עצמו.

צריך להבין, להכיר ולדעת: המוות זה לא דבר שחל על החיים, בשום פנים ואופן. החיים בעצמם זה דבר שלא יכול למות. החיים - חיים.

עצם המושג "חיים" זו נביעה בלי הפסק. זה דבר שהוא בהכרח סותר את המושג מוות, לכן המוות לעולם לא יכול לחול על החיים בעצמם. הפוך בדיוק.

עצם המושג "חיים" זה כמו שכתוב בפסוק (תהלים קיח, יז) "לא אמות כי אחיה". פירוש "כי" בפסוק הזה הוא לא "אלא", אלא "משום". לא אמות - משום שאחיה.

לפרש את זה בלשון "אלא", לא אמות אלא אחיה - זה דבר מיותר. על כרחך שזה לא נתפס בלשון "אלא", אלא בלשון "דהא". לא אמות משום שאחיה.

זה דבר ברור וכל בר ישראל יודע את זה נאמנה. כשהוא עומד לפני בורא העולם ואומר לפניו יום יום: "ברוך אלוקינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת", הוא יודע ש"חיי עולם נטע בתוכנו".

המוות חל רק על כל יציאה שהיא מהחיים עצמם, על כל תפיסת טעות בחיים עצמם. כל משיכה של החיים לכיוון לא נכון, היא משיכה לכיוון שהוא נגד החיים עצמם. כשהחיים חלים באותו מקום לא נכון - שם נמצא המוות.

להבין היטב, המוות פירושו ביטול כל המערכת הלא נכונה שהאדם יצר על ידי החטא. כל מי שמזדהה עם המערכת הזאת ותופס בה את עצם חיו, הוא תופס שהמוות חל על עצם החיים. אבל כל מי שתופס שהמערכת הזאת היא מערכת זמנית שחייבת להיות בטלה, מערכת שאין לה קיום, אלא שעל כרחנו אנו נמצאים בה ולא יכולים להשתחרר מתוכה, והאופן היחיד שאנחנו יכולים לצאת ממנה זה על ידי המוות, דהיינו ביטול מלמעלה של המערכת הזאת - הביטול הזה עצמו שם אותנו על נקודת האמת ומביא אותנו לעולם האמת.

המוות על כל צורותיו ואופניו - בין אם זה בא באופן כזה או באופן אחר - זה עניינו וזה סודו.

כל מי שמתעלם מהמוות - חי בשקר. אבל כל מי שתופס שהמוות בא להוציא אותו מהמערכת של החטא והוא מצרף את המוות למערכת חיו - מתקרב לאמת.

אותה תפיסה של טעות יסודית, היא טעות בעצם הקיום. יש משהו בעצם הקיום שהוא מוטעה ולא נכון, והקיום הזה חייב להתבטל.

ביטולו של הדבר הזה מעמיד אותנו על האמת.

מאז חטאו של אדם הראשון, לא שייך בשום פנים ואופן שאדם יבין דבר של אמת בלי שקודם הוא יטעה. לא תיתכן הבנת דבר בלי שהוא יעבור קודם תהליך של משהו שקרי, עם מוות של אותו משהו שקרי, ומזה צומחת האמת. כך זה בכל המערכת כולה, מהדבר הקטן ביותר ועד הגדול ביותר - אין כל אפשרות אחרת.

"אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהן" (גיטין מג ע"א). צריכה להיות תפיסה מוטעית שהיא התפיסה ההתחלתית, והתפיסה הזאת חייבת להתבטל וביטול התפיסה הזאת מעמיד אותנו על האמת.

אני רוצה להראות לשון בגמרא. הגמרא (מגילה יב ע"א) מדברת על השבעים שנה של גלות בבל, שכמה וכמה אנשים טעו בזה מתי הן התחילו ומתי הן נגמרו. בלשצאר טעה, אחשוורוש טעה. הגמרא מוסיפה ואומרת: אף דניאל טעה בהאי חושבנא, דכתיב (דניאל ט, ב): "בשנת אחת למלכו אני דניאל פִּינְתִי בספרים", מדקאמר "פִּינְתִי" - מכלל דטעה.

הבנתי, כלומר - קודם טעיתי. אין שום אפשרות אחרת להבנה בלי לטעות מקודם, ואין אדם - בלי יוצא מהכלל - עומד על דברי תורה אלא כן נכשל בהן. אין אפשרות אחרת ואין מציאות אחרת.

בצורת הקיום הגבוהה ביותר, ה"עומד על דברי תורה" וה"נכשל בהן" זהו עולם האמת והמוות. ה"נכשל בהן" זהו המוות. עולם האמת שעומדים עליו, זהו על ידי אותו "נכשל". חלילה למי שצריך להמשיך ולהיכשל בנוסף למוות עצמו. הוא צריך להיענש ולהמשיך ולהיכשל בנוסף למוות עצמו.

אין אדם עומד על דבר אמת אלא כן נכשל בדבר שקר, וביטולו של השקר הוא האמת.

כך נראה העולם מאז חטאו של אדם הראשון. אילו היה הדבר כפי הבנתו של אדם הראשון, מכיון שהוא כבר עמד על האמת ממילא התפיסה מלכתחילה היתה צריכה להיות שהאמת תבטל את השקר. אבל זו היתה עבירה על רצונו של מקום. בורא העולם אמר (בראשית ב, יז): "ביום אכלך ממנו מות תמות", והוא עשה נגד רצונו של הבורא. המעשה הזה עצמו הוא "מכשלה תחת ידך".

בכל אופן, מאז כך הם פני הדברים. הדבר הזה קיבל מציאות והמציאות האמיתית לא תתגלה רק אחרי שמציאות השקר תתבטל. ביטולה של מציאות השקר הוא המוות עצמו.

אין במוות שום דבר שמבטל את מה שהוא אמת. חלילה וחלילה. כל מה שהוא אמת - קיים לעד. "שפת אמת תכון לעד וְעַד אֶרְגִּיעָהּ לִשׁוֹן שִׁקְרָא" (משלי יב, יט) "ארגיעה" זה מלשון רגע. כל מה שהוא שקר - מת, וכל מה שהוא אמת - קיים לעד.

המוות לא חל על שום דבר שהוא אמת. הקיום בעצמו נושא בתוכו צורת קיום של שקר, וקיום של שקר חייב להתבטל. איך? באיזה צורה? באיזה אופן? באיזה זמן? בכל זה אין לנו שום מושג. "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא" (דברים לב, ד), הוא היודע איך, מתי ובאיזה אופן, אבל התפיסה העיקרית של הדבר - זה נמסר לנו לדעת.

בלשון הקודש המילה "תנחומים" משמשת לשני דברים: גם לניחום אבלים וגם ללשון חרטה. "וַיִּנְחֶם". זה אותו שורש ואותן הטיות. בפעם הראשונה שכתוב "וינחם", זה: "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו. ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים כי נחמתי כי עשיתים" (בראשית ו, ו-ז). אומר על זה רש"י: וינחם, נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ, וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות (במדבר כג, יט) "ובן אדם ויתנחם", (דברים לב, לו) "ועל עבדיו יתנחם", (שמות לב, יד) "וינחם ה' על הרעה", (שמואל א' טו, יא) "נחמתי כי המלכתי", כולם לשון מחשבה אחרת הם. רש"י חוזר על הדבר בכמה מקומות. "שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך" (שמות לב, יב). וברש"י: והנחם - התעשת מחשבה אחרת להטיב להם. עכ"פ "תנחומים" זה לשון מחשבה אחרת. ננסה להבין.

הצער נמצא עד כמה שהתפיסה הנכונה לא נקלטה עדיין. ברגע שהאמת שאותה מתכוונים להוציא לאור ואותה מתכוונים ללמד על ידי ביטול השקר, דהיינו על ידי המוות - כשאותה אמת מתגלה, המוות נתפס כדבר טוב, ולא רק כדבר טוב אלא כדבר היחידי שאפשר לחיות איתו.

ברגע שהאמת נתפסת, אותם חיים שבהם פגע המוות נתפסים כדבר בלתי אפשרי.

אנחנו רחוקים מזה מאד מאד, אבל מי שיש לו מח בקדקודו חייב להתאמץ להבין כלשהו מהדבר הזה. זאת היא האמת לאמיתה. החיים האלה כאן, הדבר הזה הוא בטל ומבוטל והוא חייב להתחסל היום או מחר. אוי לנו אם זה לא יתחסל. זה חייב להתחסל באופן שלא ישאר מזה אבן על אבן. זה חייב להתחסל עד הסוף.

אשרי חלקו של מי שלומד את הדבר הזה בפחות יסורים. אוי לו למי שחייב לקבל עוד מכה ועוד מכה ועדיין לא מבין. החיים האלה, הדבר הזה כולו שקר מתחילתו ועד סופו והוא חייב להתחסל, והוא אמנם יתחסל. אין לזה קיום.

כל מוות, וכל משהו שהוא אפילו מעין מוות - קטלא כולה או קטלא פלגא - חייב ללמד אותנו שהדבר הזה אין לו עתיד והוא חייב להתחסל. זה חייב להתחסל, אלא שככל שמעמיקים יותר לישון כך כאב היקיצה הוא גדול יותר.

אנחנו חייבים להקיץ, ואנחנו נקיץ. הלוואי שזה יהיה ברחמים. חייבים ללמוד מהמוות את הלימוד היסודי הזה, שכל מה שמת הוא בעצם שקר, וזה כולל את כל המוות ואת כל הצער על מה שמת.

האמת לא מתה אלא היא חיה וקיימת לעד, אלא שאותה מערכת שאנחנו בנינו פה לעצמנו - במערכת הזאת המוות מאד פוגע, ולצערנו אנו חיים במערכת הזאת. כאן כל מי שמקבל מכה חייב להתנחם, והכוונה כמו שרש"י אומר: מחשבה

אחרת. עד כמה שאפשר להתחרט מהמחשבה הקודמת ולתפוס את המחשבה החדשה.

בהבנה הנכונה, ב"פִּינְתִּי" שמגיע אחרי "טעה" - כאן נמצאים התנחומים. כל מי שהמוות מראה לו "טעיתי" והדבר הוא אחרת לגמרי ממה שחשבתי - כאן נמצאים התנחומים.

הָאָבֵל חייב להתנחם משום שלשם כך הוא קיבל את המכה, כדי ללמוד וכדי להעמיד אותו על האמת, להעמיד אותו על עיקר חייו, לנער אותו מכל מיני שקר והבל שבאמת אין להם קיום.

התפיסה הזאת היא "בינה" באמת. "פִּינְתִּי" - מכלל דטעה. לא יתכן שהאדם יבין בלי שהוא יטעה מקודם. לא יתכן שהאדם יבין בלי שהוא יעבור קיום לא נכון עם מוות של אותו קיום - וממנו בא הקיום הנכון. כך זה בקיום וכך זה בתפיסה, שגם היא אחת הצורות של קיום.

ברמב"ם (בפרק י"ד מהלכות אבל הלכה ז') כתוב "שניחוס אבלים גמילות חסד עם החיים ועם המתים".

אי אפשר בשום אופן להבין את החסד עם המתים מבלי שנבין את מה שאנו מדברים פה.

איזה טובה עושים למת בזה שמנחמים את החי? זאת היא הטובה, שמותו של אותו אדם מצטרף להיות גילוי של האמת. זה חסד גדול, והחסד האמיתי זה לקבל תנחומים ולהתנחם באמת. זאת ההבנה האמיתית.

אותה בינה, "פִּינְתִּי" - מכלל דטעה, כאן נמצא הטעם במה שכתוב בחז"ל (זוהר, רעיא מהימנא פרשת נשא דף קכב עמוד א) שהמידה שנקראת "בינה" היא המידה של תשובה.

מי שמבין יצרף לזה את מה שכתוב בפסוק (ישעיהו סו, יג): "כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם ובירושלים תִּנְחָמוּ".

המשכיל יבין שסוד התנחומים וסוד התשובה וסוד "פִּינְתִּי" מכלל דטעה - הכל אחד.

כאן נמצאת התפיסה הנכונה של הדברים.

אנחנו בני אברהם, יצחק ויעקב, אנחנו באמת לא חיים פה. נפלא שבלשון הכתוב בני ישראל נקראים "בני תמותה". "הותר בני תמותה" (תהלים עט, יא). אנחנו "בני תמותה".

כתוב בחז"ל (זוהר, השמטות בראשית דף רנב עמוד ב) שהתיבה "יצחק" נחלקת לשניים: "קץ - חי". יצחק אבינו פשט את צווארו לשחיטה. "אפרו של יצחק צבור ומונח לפני על גבי המזבח" (ירושלמי תענית פ"ב ה"א).

יצחק מעולם לא נשרף. יצחק חי והוליד בנים. יצחק הוליד אותנו. הוא לא מת בעקידה ואנחנו צאצאיו. מתי היה אפרו של יצחק צבור על גבי המזבח?

אם בזמן העקידה נצבר אפרו של יצחק על גבי המזבח, מאין באנו אנחנו? אנחנו באנו מאותו "יצחק" שחיוו הם חיים של קץ. "לקץ הימין" (דניאל יב, יג). "קץ הימין" הוא הזמן של תחיית המתים, ויצחק חי את זה פה. אפרו צבור על

גבי המזבח והוא חזר לחיים, והחיים שלו הם חיים של אחר התחיה. מאבא שמת וחי לאחר התחיה - נולדנו אנחנו. הוא אבינו, וכשהקץ חי אנחנו לא פוחדים מהקץ.

בעצם זה מפורש בגמרא (פסחים קיט ע"ב): מאי דכתיב (בראשית כא, ח): "ויגדל הילד ויגמל"? עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמול חסדו לזרעו של יצחק.

אותה סעודה שהיא לעתיד לבוא, וכמו שכתוב בראשונים זו הסעודה שלאחר התחיה, כתוב כאן בגמרא שזה נקרא "היום שיגמול חסדו לזרעו של יצחק", אז יהיה משתה גדול.

מפורש כאן בגמרא שהאב שמביא אותנו לסעודה הזאת הוא יצחק. "קץ חי". "משתה גדול ביום הגמל את יצחק".

אנחנו בני אברהם, יצחק ויעקב. אנחנו לא פוחדים מהמוות, משום שהמוות לא חל עלינו. הוא לא פוגע במה שאנחנו באמת.

אם אנחנו שמים את עצמנו במצב של שקר, עד כמה שאנחנו נמצאים בזה - עד כדי כך הוא פוגע בנו. חוץ מזה הוא לא פוגע בנו.

הכח הזה שיש לנו הוא מאברהם שמסר את עצמו לשריפה, מיצחק שפשט את צווארו לשחיטה, מיעקב ומהשבטים.

אנחנו מתפללים אל בורא העולם: "הותר בני תמותה". אנחנו "בני תמותה". כתוב בפוסקים שזה מה שצריך לכוון בקריאת שמע. ב"שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד" צריך לכוון מסירות נפש, והכוונה היא כפשוטו שהאדם מוכן למות בכל עת ובכל שעה, בידיעה ברורה ונאמנה שהמוות הזה הוא חיים. התנחומים הם הסוד הנורא שאנו נושאים בלבנו. זהו סוד הניצחון של כלל ישראל על המוות.

זהו הסוד של המחשבה האחרת שישנה בעולם, ואותה מחשבה שייכת רק לנו. זה מה שמאחלים לכל אבל, שיזכה לתפיסה אמיתית של הצרה הפרטית שלו, באותה מערכת שנקראת "נחמת ציון וירושלים".

גם "נחמת ציון וירושלים" זהו דבר שבא אך ורק מתוך הצער, וכמו שכתוב (תענית ל ע"ב): "כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה".

אין עמידה על האמת מבלי עמידה על הטעות. כל מי שהחורבן כואב לו, יזכה ויראה באותה אמת שתבקע ותתגלה במהרה בימינו.

התנחומים הגדולים ביותר שניתן לומר לאדם זה שהצער האישי והפרטי שלו מצטרף יחד והוא חלק מגילוי האמת שאותה מתכוונים לגלות.

אלה הם תנחומים של אמת, כיון שבכך האדם תופס את הצער שלו בצורה אחרת, ומבין שזה חלק מביעור הרע ומגילוי האמת בעולם.

אלה הם תנחומים של אמת. "אשרי הגבר אשר תיסרנו י-ה ומתורתך תלמדנו" (תהלים צד, יב).

אשרי חלקו של מי שעומד על האמת.

אנחנו חייבים להתבונן בדברים.

חלילה, מי שלא מתבונן בדברים, מן ההכרח הוא מזיק שיתנו לו מכה.

"תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם" (תהלים צ, ג). פתח בלשון יחיד וסיים בלשון רבים, משום שדי באנוש אחד שמשיבים אותו עד דכא, כדי שבני אדם רבים ישובו.
נזכה כולנו שיתקיים בנו מקרא שכתוב: "כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם ובירושלים תִּנְחָמוּ".

נכתב על ידי הרב ישראל ברונשטיין שליט"א